

ОЛЕКСАНДР АНДРІЙОВИЧ БЕЗБОРОДЬКО (1747 – 1799)

У статті подається життя та діяльність О.А. Безбородька – визначного державного діяча, дипломата, талановитого письменника і політика. Народившись у сім'ї генерального писаря козацького війська та отримавши добру освіту в Києво-Могилянській академії, Олександр розвинув неабиякі літературні здібності, які потім стали в пригоді на державній і дипломатичній діяльності. Його феноменальна пам'ять сприяла успішному просуванню по службі.

Ключові слова: Глухів, козацтво, державна служба, дипломатична діяльність, Сенат, Поштовий департамент, «Історія Русів».

О.А. Безбородько народився 14 березня 1747 р. у місті Глухові Чернігівської губернії в сім'ї генерального писаря козацького війська Андрія Яковича та матері Євдокії Михайлівни, привітної господині, турботливої і дбайливої жінки. У сім'ї, окрім Олександра, було ще двоє дітей – донька Тетяна і син Ілля. Біографи виводять рід Безбородьків від польського роду Ксьонжинських. За переказами, в одному з походів проти турок Дем'яну Ксьонжинському відрубали підборіддя і з тих пір він став називатися Безбородько (4, с. 132). Початкову освіту Олександр Безбородько отримав удома, навчившись читати Буквар, а за ним Часослів, Псалтир та Біблію. За спогадами сусідів, «в этом мальчике, одарённом от природы чрезвычайной памятью, малейшее самообразование, несомненно способствовало усвоению богатства и силы церковно-славянского языка, давших речи позднего Безбородько твёрдость и яркость выражений» (5, с. 15). Здібний і допитливий юнак продовжив навчання в Києво-Могилянській академії, яка дала йому добру освіту. У її стінах Олександр розвинув неабиякі літературні здібності, які потім стали в пригоді у його житті, особливо на державній службі, де цінилися вміння витончено та ясно писати. Розвиваючи під час навчання свою феноменальну пам'ять, він у подальшому своєму житті здатний був цитувати сторінки з Біблії та основних літописів, що сприяло його успішному просуванню по службі.

У 1765 р. Олександр вступив на службу до канцелярії президента Малоросійської колегії та генерал-губернатора України графа П. О. Румянцева, діяльність якого була спрямована на остаточну ліквідацію автономії України та поширення на її теренах порядків, що існували у Російській імперії. На службі Олександр зумів завоювати прихильність та довіру начальника і вже в 1767 р. став правителем канцелярії. Коли П.О. Румянцева призначили командуючим російською армією у війні проти Туреччини (1768–1774), разом з ним на війну відправилася і його канцелярія. О. Безбородько досить швидко завоював довіру начальника і під час цієї війни проявив себе і хоробрим офіцером – командував Ніжинським, Лубенським та Миргородським полками, що відзначилися у битвах при Ларге і Кагулі, і здібним урядовцем – він вів таємну переписку фельдмаршала (15). Про цей час О. Безбородько писав так: «Командуючи спершу Малоросійським і Ніжинським полками, а потім, маючи під началом Лубенський, Миргородський і Компанійський полки, я перебував у походах на Бузі та між Бугом і Дністром» (9, с. 214). Увесь подальший кар'єрний шлях О. Безбородька свідчив про те, що в ньому вдало поєднувалися визначальні риси вдачі його

© Половець Володимир Михайлович – доктор історичних наук, професор Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка.

предків: відвага, розум і справедливість, уміння знайти вихід зі складних обставин, спритність і улесливість. Після ліквідації Гетьманщини головним правителем краю було призначено П. О. Румянцева, який узяв із собою О. Безбородька. Обов'язків на новій посаді виявилось багато, кожної хвилини виникали нові, нестандартні ситуації. «Коли одного разу при Олександрі Андрійовичу зайшла мова про одного літнього віку офіцера, призначеного недавно в якусь незначну фортецю, Безбородько, розповідаючи все, відоме йому про цього військового чиновника, тут же зупинився і на всіх до цього бувших комендантах у даній фортеці, назвав їх по іменах і чинах, указав точний строк, скільки кожний із них перебував на цій посаді. Один із присутніх, сумніваючись у справедливості сказаного, записав слова розповідача і, довідавшись у Воєнній колегії, на превеликий подив переконався, що його недавній співбесідник не помилився ні в чому. Зрозуміло, підвищення на посаді за таку меткість незабаром відбулося» (24, с. 188).

І все ж таки рішучий поворот у долі О. Безбородька стався не на військовій ниві. Йшов 1775 р. Катерина II не відчувала особливої симпатії до П. О. Румянцева, але віддавала належне його досвіду. Вона звернулася до нього з проханням вказати на талановиту молоду людину, здатну обіймати посаду статс-секретаря її канцелярії. Саме тоді П. О. Румянцев і відкомендував цариці О. Безбородька. Відбулося це таким чином. П. О. Румянцев послав О. Безбородька до Санкт-Петербурга зі звітом про величезні суми, які мав у своєму розпорядженні під час війни. Результати доповіді задовольнили усіх зацікавлених осіб, а сам звіт сподобався імператриці і вона призначила О. Безбородька одним зі своїх секретарів у особливо важливих справах і дорученнях (9, с. 215).

Дослідники біографії О. Безбородька при цьому зазначають, що, посилаючи його в столицю, П. О. Румянцев писав Катерині II: «Представляю Вашій Величності алмаз в короні. Ваш розум дасть йому ціну» (17). Більше того, вони захоплено констатують, що О. Безбородько, відбуваючи до столиці, блискуче знав кілька іноземних мов, але ніхто з них не пояснює, коли і де він їх вивчив. Майбутній князь, прибувши до Санкт-Петербурга, знав лише латинь і грецьку мови, тому «першою його турботою було навчитися французької» (9, с. 216). І далі «Із заповзятістю спиритного хохла узявся він за роботу, і протягом двох років говорив німецькою та італійською мовами. Вивчивши французьку чудово, говорив, однак, не добре та із запинками, російською ж усе життя говорив з малоруським акцентом вельми потішним для великоруського вуха» (9, с. 217).

Разом з тим усе зазначене не завадило О. Безбородьку за якихось сім років при дворі, на загальне здивування всіх, хто домагався таких почестей, проявити свої таланти – «бездоганну ретельність, стислий і точний стиль при складанні ділових паперів, аналітичний розум та глибокі знання» (21, с. 8).

Феномен О. Безбородька полягав в умінні витончено висловлювати свою думку, високій стильовій майстерності, дивовижному володінні пером. Одержавши завдання написати листа, указ чи інший важливий документ, він виходив у приймальню і в найкоротший час повертався з готовим завданням, виконаним на високому державному рівні. Про його дивовижне володіння пером один із біографів писав так. Одного разу він отримав завдання написати важливий указ, що вимагав глибоких міркувань. Термін був короткий, але О. Безбородько, заклопотаний іншими справами, забув про доручення імператриці. Наступний день розпочався з питання, як виконане доручення. Не розгубившись, О. Безбородько вийняв із портфеля аркуш паперу і став читати все, що йому було звелоно. Схваливши написане, імператриця, задоволена змістом, зажадала указ для підпису. Розраховуючи на доповнення і зауваження, О. Безбородько розгубився і zvolікав. На повторну вимогу О. Безбородько подав чистий аркуш. Замість очікуваного гніву імператриця відзначила особливий дар Олександра Андрійовича (11, с. 19).

Іншого разу великий князь Костянтин перед від'їздом до Відня прислав свого ад'ютанта до О. Безбородька довідатися, кому і які подарунки потрібно вручити при віденському дворі. О. Безбородько став йому розповідати, як ніби читав родовід

віденських вельмож, хто з них чим привітний і в який час мав відношення «до нашого двору». Ад'ютант слухав усе з великою цікавістю і нічого не занотовував. Тоді Олександр Андрійович сів за стіл і своєю рукою склав список усіх, кому потрібно вручити подарунки і які саме (17).

Офіційно Олександр Андрійович відав проханнями на найвище ім'я, але насправді йому доручалися особливо важливі справи різного характеру, а саме ті, які вимагали делікатності й такту. Він володів рідкісним даром знаходити кошти для вирішення найважливіших справ. З часом головним тереном О. Безбородька стала зовнішня політика. Російська імперія тоді виробляла нову зовнішньополітичну доктрину, в основі якої лежав так званий «грецький проект». Він передбачав відновлення Візантійської імперії зі столицею Стамбул і російським ставлеником на троні. Ця ідея вперше була сформульована саме О. Безбородьком у меморандумі в 1780 році і поданому імператриці. У тому ж році він супроводжував її при зустрічі з австрійським імператором Йосипом II в Могильові і брав участь у переговорах при таємному союзному договорі. Під час могильовської поїздки Олександр Андрійович не тільки успішно впорався з усіма організаційними справами, але і проявив неабиякі дипломатичні здібності. Ця поїздка поклала початок його зростанню. Незабаром він був призначений у Державну колегію іноземних справ і Державну раду, залишившись статс-секретарем імператриці (17).

О. Безбородька несподівано зацікавила розробка нових дипломатичних комбінацій, яка служила сполучною ланкою між імператрицею і Колегією закордонних справ. Після смерті в 1873 р. графа М. Паніна О. Безбородько став другим членом Колегії закордонних справ. На цій посаді він перебував аж до смерті Катерини II. Оскільки місце канцлера залишалося вакантним, то головним виконавцем волі імператриці і її радником у справах зовнішньої політики залишався О. Безбородько. Йому надсилали з-за кордону депеші російські послы, з ним вели переговори іноземні представники в Санкт-Петербурзі, він регулярно доповідав імператриці про все, що обговорювалося і вирішувалося на колегії (17).

Олександр Андрійович брав активну участь у створенні системи збройного нейтралітету країни, підписавши відповідні конвенції з Голландією, Пруссією, Португалією і Неаполем. Законодавчі акти 1770–1780 рр., що видавалися від імені імператриці, були написані власноручно О. Безбородьком. За вірну службу в 1784 р. він був нагороджений титулом графа, а в 1797-му – ясновельможного князя, крім того, були звичайні на той час нагороди: маєтки, кріпаки і гроші. До кінця життя О. Безбородько став одним з найбагатших тоді вельмож (14).

На відміну від багатьох своїх попередників О. Безбородько, залишаючись головним доповідачем імператриці близько двадцяти років, суміщав цю роботу з іншими важливими державними справами: був директором Поштового департаменту, членом секретної експедиції Сенату, а також всіляких комітетів і комісій. Головним же полем діяльності він вважав зовнішню політику, в якій фактично виконував обов'язки міністра закордонних справ (17).

Щодо Поштового департаменту. При О. Безбородьку ця галузь народного господарства зробила важливі кроки, які можна назвати епохою. Перш за все, відбулося облаштування приміщення центрального апарату. Імператриця, за словами нового керівника відомства князя В'яземського, розпорядилася купити будинок графа С. Ягужинського на Новій Ісаакіївській вулиці, тим більше, що там була велика кількість приміщень для Санкт-Петербурзького поштамту і, найголовніше, поштового правління; а на двох поряд пустих місцях можна було побудувати конюшні і все, що належатиме станції для пошти кінної і колясочної, коли вона означена буде. Налагодилася регулярна, двічі на тиждень, відправка ділової та приватної кореспонденції з «Північної Пальміри» до Риги, Москви й Києва, у провінції засновувалася «прикордонна, легка, ямська і важка пошта, прокладалися відповідного типу магістралі на Нову Лагоду, Олонець, Архангельськ, Петрозаводськ, Каргопіль, вводилася єдина такса на відправку листів та бандеролей. Зменшилася довжина поштової версти з 700 сажнів до 600, і все це з єдиною метою – збільшити прибутки від погонних платежів.

Тож не буде перебільшенням назвати О. Безбородька, з урахуванням ще й плідної праці в «Комиссии о дорогах в государстве», видатним реформатором загальнодержавної системи зв'язку (5, с. 144).

Міжнародні відносини. У жовтні 1787 р. російський посол у Стокгольмі повідомляв про наміри короля Густава III повернути собі Фінські береги і Балтійські провінції, відняті у Швеції Петром I. Імператриця доручила укомплектувати гарнізонні батальйони в Ревелі й Аренсбурзі, відправила туди відповідних воєначальників, а О. Безбородьку доручила вирішення глобальніших проблем. Суть цих проблем полягала в наступному. У січні 1788 р. до канцелярії надійшов проект «Положення, по якому можна набрати й утримувати військових козаків», автором якого був В. Капніст. Він пропонував, щоб кожен козак, хто поступив у означений реєстр зі своїм конем, амуніцією і брав участь у десяти походах, отримував від казни дванадцять рублів жалування, провіант і фураж, а його сімейство звільнялося від сплати подушного податку і відбування рекрутської повинності (5, с. 6-7).

О. Безбородько, розглянувши даний документ, визнав його оригінальність і відправив на ознайомлення князю Григорію Потьомкіну, якому була доручена організація відповідних регулярних полків із нерегулярного війська. Окрім того, ним ставилося питання про більш широке залучення на військову службу компетентних іноземних офіцерів, покращення інтендантського забезпечення армій, передислокування окремих корпусів на театр бойових дій, а також відповідні кадрові зміни їхнього командного складу (5, с. 28).

Невирішеною залишалася ситуація на Півдні. Армія і флот у 1790-1791 рр. здобули перемогу над збройними силами Туреччини і зробили неможливим для неї подальше ведення військових дій. Для остаточного врегулювання відносин з Туреччиною в Яссах прибув, наділений необхідними повноваженнями, О. Безбородько. Між ним та імператрицею встановлювалося листування. З цього листування та протоколів конференції в Яссах можна зробити висновки про важливу роль Олександра Андрійовича в укладенні вигідного для Російської імперії миру. У відповіді на листи О. Безбородька звучало: «для Бога ні вершка не давайте їм по сю сторону Дністра» (13). Перше засідання конференції відбулося 10 листопада 1791 р. На ньому О. Безбородько чітко поставив питання: «Хочете війни чи миру? Можете мати і те, і інше, Вибір за вами». Обговорення кожної статті пакету із шести артикулів і одного сепаратного пункту йшло не просто, деякі положення завдяки наполегливості О. Безбородька вдалося навіть поліпшити порівняно з тим, як вони були записані в тексті Кючук-Кайнарджийського договору. Так, жителі Молдови були звільнені на два роки не тільки від данини, як це було записано раніше, але і від інших повинностей. Для Східної Грузії було передбачено збільшення терміну вільного продажу маєтків, що залишалися переселенцями. Незважаючи на напружені відносини між учасниками переговорів, великий візир Юсу-паша так відгукнувся про О. Безбородька: «Доброзичливий, розсудливий, розумний і справедливий» (9).

І тим не менш, найжвавіші суперечки виникали навколо двох останніх статей договору: «Про закубанських народів» та «Про грошову компенсацію». О. Безбородьку наказували щодо закубанських народів наполягати, щоб у договорі було зафіксовано або Порта відповідає за всі безлади і набіги, від яких можуть бути заподіяння, або нам надають право самим вгамовувати їх, не вважаючи таке покарання порушенням трактату. Разом з тим було побоювання, що вимога щодо грошової компенсації за понесені збитки викличе заперечення з боку Англії та інших європейських держав. Остаточне вирішення питання надавалося О. Безбородьку, сподіваючись на його досвід і бажання одержати винагороду для своєї держави. Олександр Андрійовичу вдалося блискуче завершити переговори. Вони закінчилися 29 грудня 1791 р. Митний трактат було підписано. Порта погодилася бути відповідальною за всі негаразди, що можуть статися від закубанських племен і зобов'язувалася виплачувати зі своєї казни всі збитки, завдані підданам Російської імперії (13).

У березні 1792 р. О. Безбородько, повернувшись у Санкт-Петербург, зустрівся з новим фаворитом імператриці молодим П. Зубовим. Спочатку П. Зубов уникав всту-

пати в конфлікт з Олександром Андрійовичем, тим більше, що по особливо важливих справах імператриця продовжувала спілкуватися з О. Безбородьком. Але у зв'язку з тим, що фаворит потягнув за собою нових людей, всевладдя яких засмучувало і дратувало графа, він подав імператриці прохання про звільнення. Прямої відповіді не було. Зате відбулося нагородження за встановлення російсько-турецького миру Грамотою, Оливковою гілкою і селами з майже п'яти тисячами кріпаків. Катерина II дала зрозуміти, що, як і раніше, вважає свого секретаря і радника правою рукою (як вона його завжди називала), продовжує покладатися на нього в усіх найважливіших державних справах. Про своє перебування на державній службі при Катерині II цей самий видатний дипломат після М. Паніна казав у кінці своєї кар'єри молодим дипломатам: «Не знаю, як буде при вас, а при нас жодна гармата в Європі без дозволу нашого випалити не сміла» (13). (Зазначимо, що при всій повазі до оригінального по формі і по змісту афоризму Олександра Андрійовича, в дійсності в Європі було далеко не так).

У біографічних дослідженнях про О. Безбородька відзначається, що «він спритно володів пером, да так майстерно, що виділявся серед своїх сучасників у придворних колах. Зазначають, що якби він ступив на літературні терени, то з нього вийшов би чудовий для свого часу письменник» (9, с. 260). О. Безбородько надавав заступництво і підтримку Г. Державіну, І. Хемніцеру, О. Новикову, Д. Фонвізину, О. Радищеву та ін. Г. Державін називав його своїм ангелом-благодійником, а М. Пиляєв у своїй книзі «Забуте минуле околиць Петербурга», виданої ще в 1889 р., за словами автора, написаної як на основі різних історичних джерел, так і усних переказів, збережених старожилами, повідомляє, «що в 1782 р. О. Безбородько купив на березі р. Неви дачу за 22,5 тис. руб. і збудував тут розкішний заміський будинок із величезним садом в англійському стилі, безліччю «примхливих» стежинок із каналами, острівцями, альтанками... Князь у пишності прагнув не поступитися Г. Потьомкіну. Майже століття потому в 1873 р. на дачі ще збереглися залишки колишньої помпезності. Зокрема, можна було побачити гранітний п'єдестал, на якому колись давно підносили величезний мідний бюст господаря» (20, с. 269). М. Пиляєв стверджує, що в 60-х рр. (XIX ст., коли дачею володів граф Г. О. Кушельов-Безбородько) особисто бачив у будинку велику картину, написану олійними фарбами, із зображенням десяти найулюбленіших «одалісок» колишнього господаря... Старшою «одаліскою» була балетна танцівниця Ф. Д. Каратигіна, прихильність до якої Олександр Андрійович зберігав до кінця свого життя. Він мав від неї дочку, Наталію Олександрівну Верецьку (прізвище утворене на згадку про перше поселення, яке Катерина II «пожалувала» О. Безбородьку (11, с. 22).

Багато в чому зобов'язана своїм успіхом О. Безбородьку дипломатія, яку фактично з 1783 р. він очолював. Імператриця не забувала його заслуг і коли 1784 р. з Відня прийшов патент на «графа священної Римської імперії», вона йому написала: «Труды и рвение привлекают отличие. Император даёт тебе графское достоинство. Будешь граф! Не уменьшится твоё усердие ко мне. Сие говорит императрица. Екатерина же дружески тебе советует и просит не лениться и не спесивиться» (15).

Нова сторінка в державній службі О. Безбородька відкрилася з царюванням Павла I. Його єдиного зі всіх катерининських міністрів не відправив у відставку, а, навпаки, підняв: на третій день після смерті матері Павло I звів О. Безбородька «у перший клас зі званням фельдмаршала», до його порад прислухався і надалі був безмежно милостивий. При коронації О. Безбородько був її головним упорядником, подавав корону патріарху для коронації Павла I. Рід Безбородька був зведений у титул князя з присвоєнням звання «світлості», отримав землі в Орловській (10 тисяч душ) і у Воронежській (30 тисяч десятин землі) губерніях і право ще на 6 тисяч душ, «де сам вибере». Це породило чутки про те, що О. Безбородько надав Павлу I якісь особливі послуги – можливо, доставив йому заповіт Катерини II – передати престол онукові Олександру в обхід нелюбимого сина. Однак документальних підтверджень того, що заповіт дійсно існував, а О. Безбородько віддав його Павлу I, немає. Тому загадка особливої милості імператора до О. Безбородька залишається нерозкритою (14).

У 1796 р. О. Безбородько попросив Павла I звільнити його з державної служби, на що імператор відповів, що Вітчизна потребує його діяльності і доручив узяти участь в складанні конвенції з мальтійським орденом. За успішно виконану роботу він був нагороджений діамантовою зіркою та орденом Св. Андрія Первозданного. У цьому ж році О. Безбородько одержав чин канцлера. Далі Павло I прийняв рішення зайняти центральне місце в антифранцузькому союзі, спрямованому проти Наполеона. О. Безбородько ревно трудився над його організацією і виконанням (1, с. 120). Брав він участь і в упорядкуванні справи польського короля Станіслава-Августа, який проживав у Росії і помер у лютому 1798 р. (5, с. 320).

Олександр Андрійович брав участь в діяльності Опікунської Ради, міських дум Москви, Казані, ряду інших адміністративних центрів. За його участі нові елементи з'явилися в торговельній діяльності іноземців на терені українських земель, заохочувалася адміністративна робота вихідців із-за кордону, котрі служили в Російській імперії. Уряд О. Безбородька в січні 1798 р. провів систему заходів стосовно того, щоб відповідні документи готувалися заздалегідь й у повному обсязі. Кардинальні зміни вносилися у положення про колоністів: зокрема, упродовж травня-вересня 1797 рр. для албанців, греків, волохів та болгар Катеринославщини у відповідності до особистих статків, хто бажав записувалися в купці та міщани, а в Одесі було відкрито магістрат «на том основанні, на коєм оный существует в немецких городах Риге и Ревеле» (10, с. 46).

Російські посланці при європейських дворах, європейські дипломати, яким довелося спілкуватися з О. Безбородьком, високо цінували його дипломатичні здібності – вміння швидко і легко вирішувати найскладніші справи. Він був обізнаний у всьому, що творилося за межами Росії. Уже в кінці царювання імператриці О. Безбородько мав 16 тисяч душ кріпосних, соляні озера в Криму і рибні лови на Каспії. В урочисті дні він приїжджав до двору в прекрасно позолоченій чотиримісній кареті з вісьмома скляними віконцями. Гудзики на каптані носив діамантові. Пряжки на черевиках були теж діамантові. Будинок О. Безбородька на Поштамській вулиці вважався одним із найрозкішніших особняків Санкт-Петербурга, в якому знаходилася картинна галерея, що перевершувала строганівську за кількістю і якістю. Гордістю О. Безбородька була статуя Амура роботи Фальконет. При всьому цьому Олександр Андрійович зовсім не був схожий на вельможу, він не любив великосвітське суспільство і брав участь в урочистостях тільки за необхідності (17).

Найблискучішою стороною діяльності О. Безбородька була безпосередня участь у формуванні зовнішньої політики імперії в останній чверті XVIII ст. Ним було підготовлено та укладено близько 30 міжнародних договорів. Серед найсуттєвіших – підписання мирного договору з Туреччиною в 1791 р. та договори про розподіл Польщі в 1793 р. (21, с. 8; 22, с. 292). Саме цей поділ сприяв об'єднанню Лівобережної і Правобережної України, за винятком Галичини, Прикарпаття та Буковини, які перебували в складі Австрії. О. Безбородько добився від Павла I видання Указу 1796 р. про часткове відновлення в Лівобережній Україні адміністративних судових установ колишньої Гетьманщини. О. Ільїн, один із дослідників життя і творчості О. Безбородька, вважав таку позицію дипломата проукраїнською (2, с. 152). Саме тоді й розпочала відроджуватися Україна в нових кордонах усупереч знищенню Гетьманщини та Запорозької Січі. Простежується також участь О. Безбородька у сфері культури. Перу О. Безбородька належить кілька творів з історії України, Молдовії та російсько-турецьких воєн. Він склав повний список гетьманів України, генеральних суддів і підскарбіїв, генеральних осавулів, писарів, хорунжих, а також полковників дев'яти українських полків, які становили військо гетьмана. Олександр Андрійович наводить близько трьохсот прізвищ людей, які входили до вищих військових та цивільних органів управління України, даючи деяким з них короткі, але влучні характеристики. Ним зібрана унікальна колекція картин, бронзи й порцеляни, більшість картин (330 оригінальних полотен) О. Безбородька перебуває в Ермітажі та Російському музеї Санкт-Петербурга, а частина – в Ніжинському університеті (2, с. 1). Про любов О. Безбородька до України та її історії свідчать листи до батька,

в яких він з почуттям високої гордості згадує своє дитинство, сімейні урочистості й релігійні свята, які залишилися в пам'яті на все життя (10, с. 77). У 1798 р. на прохання свого племінника В. Кочубея, близького до спадкоємця престолу – великого князя Олександра Павловича, старіючий канцлер підготував «Записку про складання законів Російських», у якій виявив себе гарячим прихильником ідей французького Просвітництва і, зокрема, Шарля Монтеск'є. Дотримуючись ідей освіченого монархізму, О. Безбородько уявляв собі монархію у вигляді станового суспільства, де права кожного із станів, у тому числі селянства, визначаються тільки законом, допускався перехід з одного стану в інший. Представники усіх станів повинні засідати в Сенаті і Генеральному суді. Сенат розглядає законопроекти і робить подання государю (15).

На початку 1799 р. Олександр Андрійович, відчуваючи «с недавних пор странное расслабление всех членов и резкую боль в ногах», подає у відставку. Не маючи прямих спадкоємців по чоловічій лінії, він усе своє багатство заповів братові Іллі Андрійовичу, генералу, сенатору, дійсному таємному раднику, учаснику російсько-турецьких війн, багатому землевласнику. Помер Олександр Андрійович 6 квітня 1799 року на 52 році життя. Похований у некрополі Олександро-Невської лаври. Свою величезну суму грошей він заповів на благодійницькі цілі. На ці гроші (210000 золотих рублів) було засновано на його батьківщині Ніжинський ліцей (з 1875 р. історико-філософський інститут імені О. А. Безбородька, з 1920 р. – Педагогічний інститут імені М. В. Гоголя). У різні роки тут навчалися М. Гоголь, Л. Глібов, В. Забіла, Є. Гребінка... Тут і сьогодні актуальними є слова Г. Державіна, який склав на смерть О. Безбородька таку красномовну епітафію: «И не народный шум, не погребальный блеск, не звук, ему хвала – Дела» (10, с. 192).

О. Безбородько не любив говорити про себе. За нього це зробили сучасники. Луї Філіп Сюгер, французький посол, письменник і громадський діяч: «у товстому тілі Безбородько приховував розум найтонший». Адам Чарториський, польсько-литовський освітній і політичний діяч, близький приятель царя Олександра І: «із зовнішністю ведмедя він з'єднував тонкий проникливий розум і рідкісну кмітливість». Михайло Сперанський, граф, російський громадський і державний діяч часів Олександра І: «в Росії у XVIII ст. було тільки чотири генії: Меншиков, Потьомкін, Суворов і Безбородько» (17).

Досліджуючи життєвий і творчий шлях Олександра Безбородька, ми прийшли до висновку, що причетність його до написання «Історії Русів» підтверджується в листі до батька, який був опублікований в часописі «Киевская старина» у зв'язку зі сторіччям з дня його смерті в 1899 році у п'ятому номері на 77-78 сторінках. Мова йде про період у житті успішного чиновника, який у п'ятдесятирічному віці досяг майже всіх урядових почестей і надавав постійну допомогу своїм землякам. Таким був і Василь Рубан, надворний радник (що прирівнювалося до військового звання – підполковник), автор «Краткой летописи Малой России», опублікованої за допомогою і при сприянні автора листа в 1777 р. Надсилаючи батькові книгу, Олександр зазначає, що в ній поданий не тільки географічний опис південноукраїнських земель, а також і «другие нужные сведения». Висловлюючи щире вдячність за виховання, за любов до рідного краю, «любезной отчизне нашей», він завжди проникався думкою про те, щоб «слава и честь предков наших ознаменующие, извлечены были из забвения».

У листі до батька Олександр шкодує, що автор «Краткой летописи Малой России» поспішно оприлюднив кілька сторінок, в яких мають місце помилки як історичного, так і суспільного характеру, а також мова йде про «распространение различных нужных умолчанию обстоятельств», публікацію яких він би не допустив. Утім, цей твір послужив наміром для нього видати повну історію Малоросії, в якій всі погрішності «Літопису...» виправлені будуть, як тільки встигне зібрати всі необхідні дані. Займаючись у вільний від роботи час цією приємною для нього працею, він благословляв милостиві в юності його батьківські турботи «о приведении меня в точное и подробное познание земли, где я родился, и всех в оной случившихся событий».

Далі в листі О. Безбородько пише, що отримає велике і цілковите задоволення,

коли досягне успіху в цій майбутній праці і особливо, коли виконання її буде початком вирішення багатьох інших проблем, коли йому вдасться виявити цілеспрямовану щирість до своїх співгромадян.

Отже, незважаючи на те, що один із дослідників його життя і творчості в XIX ст. М. Григорович в коментарі до цього листа писав, що Олександр Андрійович ніколи було «упражняється над сим приятным делом, а начатый им труд был забыт», уважний аналіз листа сина до батька дає підстави вважати: «приятным делом» для О. Безбородька, як вихідця із козацького стану, була історія українського козацтва, історія південноукраїнського населення, дійсність, про яку можна було писати тільки при «умолчании обстоятельств». Враховуючи письменницький дар Олександра Андрійовича, гострий розум і організаційний талант, можна припустити, що саме він, виконуючи свою обіцянку в листі до батька, в умовах жорстокої конспірації царського режиму, міг таємно підготувати рукопис такого визначного твору, яким стала «Історія Русів», підписавши її іменем Григорія Кониського, архієпископа Білоруського.

Не випадково з цією працею пов'язано стільки таємниць і перша з них – це факт виявлення і введення в суспільний ужиток. Як свідчить М. Ханенко (нарис про якого в цій книзі), рукопис уперше було знайдено близько 1828 р. в бібліотеці містечка Гринєва Стародубського повіту Чернігівської губернії, що належало небозі Олександра Безбородька Клеопатрі Лобановій-Ростовській. Знайшли цю працю члени стародубського суду Лайкович та Гамалія – описувачі бібліотеки. Вони показали рукопис твору родичеві О. Безбородька губернському маршалкові С. Шираєву і той наказав зробити копію для нього. Рукопис, як спадщина, перейшов разом із бібліотекою до князя Голіцина, а з копії Шираєва зроблено ще кілька: для Д. Бантиш-Каменського і для О. Бодяньського. З цих копій «Історія Русів» і поширилася, а доля оригіналу залишилася невідомою. Можливо, він був знищений, щоб таємниця автора не була розгадана. Такі хрестоматійні відомості. Не заглиблюючись у подальшу історію поширення рукопису цього твору, зазначимо, що ми дотримуємося обраної нами точки зору, автором рукопису був Олександр Андрійович Безбородько.

Таким чином, О. Безбородько був визначним українським дипломатом і державним діячем, який показав себе талановитим письменником і політиком, постагтю, що доклала немало зусиль для розвитку своєї батьківщини і її культури, він постійно підтримував своїх співвітчизників як на державній службі, так і в повсякденному житті.

1. Архив князя М.Л. Воронцова. – М., 1879. – Кн. 12. – 379 с.

2. Безбородько Олександр Андрійович // Громадянин України. – № 11 від 06.12.2006 р. – 1 с.

3. Боярченкова О.И. А.А. Безбородько: личность и государственная деятельность. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. – Рязань, 2005. – 21 с.

4. Гимназия высших наук и лицей князя Безбородька: Издание второе, исправленное и дополненное. – СПб, 1881. – 649 с.

5. Григорович М. Канцлер князь Александр Андреевич Безбородько в связи с событиями его времени. – СПб, 1879-1881. – Т. 1-2. – 649 с.

6. Денисенко А.В. Канцлер Олександр Безбородько // Старожитності, 1991. – № 4. – С. 15.

7. Дорошенко Д.І. Огляд української історіографії. – К.: Українознавство, 1996. – 257 с.

8. Ільїн О. Олександр Безбородько в українській історії і культурі // Сучасність. – 1999. – № 5. – С. 152-154.

9. Карнович Е.Н. Замечательные и загадочные личности 18 и 19 столетий. – СПб.: Изд. А.С. Суворина, 1884. – 520 с.

10. Коломинів В. Хвала йому – діла... // Вітчизна, 1990. – № 4. – С. 192-194.

11. Кучерявець В. Перший видатний державний муж з Росії з українських уродженців: князь Олександр Андрійович Безбородько // Ніжинська старовина. – 2010. – № 7. – С. 16-23.

12. Лазаревский А.А. Судьба наследства полковника Искры, казнённого Мазепой // Киевская старина, 1883. – № 11. – С. 519-520.
13. Лавровский Н.А. Гимназия высших наук князя Безбородько в Нежине (1820-1832). – К., 1879. – 158 с.
14. Машкін Олександр. Князь О. А. Безбородько на тлі своєї епохи: людина, воєначальник, адміністратор, політик. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: kontrev. ho.ua>bibl/Mash63.html (дата звернення: 18.05.2017). – Назва з екрана.
15. Мельничук Г. Найсвітліший князь Олександр Безбородько – «Права рука» Катерини II // День, 2002. – № 68. – 12 квітня.
16. Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. – Ч. I. – К., 1908.
17. Олександр Безбородько. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: biography. com.ua>diyachi/oleksandr-bezborodko.html (дата звернення: 18.05.2017). – Назва з екрана.
18. Полное собрание законов Российской империи. Закон 18342 от 25 января 1798 года «О подтверждении всех судебных мест секретарям, дабы они требуемые прокурорами ведомости и нужные по делам сведения доставляли бы к ним безо всякого промедления». – СПб. 1830. – 931 с.
19. По поводу столетия со времени смерти А.А. Безбородько // Киевская старина. – 1839. – № 5. – С. 77-78.
20. Пыляев М.И. Забытое прошлое окрестностей Петербурга (Вступительная статья А.А. Алексеева). – СПб: «Паритет», 2008. – 528 с.
21. Скворцов И. «Человек ума тонкого, дипломат превосходный...» // Сумское обозрение. – 1997. – 21 марта. – С. 8.
22. Соловьев С.М. История падения Польши. – М., 1863. – 292 с.
23. Сумщина в іменах: Енциклопедичний довідник. – Суми: «Ас медіа». – 2003. – 608 с.
24. Терещенко А.В. Опыт обозрения жизни сановников, управляющих иностранными делами в России. – СПб., 1837. – Ч. II. – 310 с.

Половец В.М.

**АЛЕКСАНДР АНДРЕЕВИЧ БЕЗБОРОДЬКО
(1747 – 1799)**

В статтє освещается жизнь и деятельность А.А. Безбородько – выдающегося государственного деятеля, дипломата, талантливого писателя и политика. Родившись в семье генерального писаря казацкого войска и получив хорошее образование в Киево-Могилянской академии, Александр развил незаурядные литературные способности, которые потом пригодились в государственной и дипломатической деятельности. Его феноменальная память благоприятствовала успешному продвижению по службе.

Ключевые слова: Глухов, казачество, государственная служба, дипломатическая деятельность, Сенат, Почтовый департамент, «История Руссов».

Polovets V.M.

**OLEKSANDR ANDRIYOVYCH BEZBORODKO
(1744 – 1799)**

O.A. Bezborodko was born on 14 March 1747 in the city of Glukhiv, Chernihiv Province (now- Chernihiv Region) in the family of a general clerk in the Cossacks army Hetman's office. Besides Oleksandr, there were two more children in the family – a daughter named Tetiana and a son named Illia. Oleksandr completed his primary education course at home and continued his study at the Kyiv-Mohyla Academy. Upon graduation, he entered the public service in the office of the President of Malorossiia (Little Russia) collegium of the Governor-General of Ukraine, Count P.O. Rumiantsev. By the order of the latter, Oleksandr was appointed commander of Malorossiskyyi and Nizhynskyyi, and later also Lybenskyi,

Myrhorodskiyi, and Kompaniyskiy regiments in the war with Turkey (1768 – 1774). In this military campaign, he demonstrated his bravery, intellect, and fairness, capability to find the ways out of difficult situations.

The quick turn in the life of O. Bezborodko happened not due to his military activity, but his public service. According to the recommendation of P.O. Rumiantsev, O. Bezborodko was appointed secretary for special affairs and commissions of the Empress of Russia Catherine II. In this capacity, he showed his capability to express his ideas in a refined manner, demonstrated high style of writing and amazing wield of a pen. After the death of the Count M. Panin in 1873, O. Bezborodko became a member of the collegium of foreign affairs and counsellor on the matters of foreign policy of the Russian Empire. He took an active part in creating the system of armed neutrality of Russia having signed the Convention with Holland, Prussia, Portugal, and Naples.

He managed to combine his duties with other public affairs. He was the head of the Post-office department, section of expedition of the Senate, was actually an acting Minister of foreign affairs. In 1796, O. Bezborodko made the government to approve the decree on restoration of administrative courts in Left-bank Ukraine, re-establishment of the Hetmans' territory and Zaporizka Sich within new territorial boundaries. He is also known for his achievements in culture. He wrote several works on the history of Ukraine, Moldova, and Russian-Turkish wars. O. Bezborodko composed an exhaustive list of Hetmans, judges general, and treasurers of Ukraine. In the letter to his father dated 1777, Oleksandr Bezborodko wrote that he was collecting materials for the «History of Rus». O. Bezborodko died at the age of 52 on 06 April 1799. According to his will, his rich heritage was used for charitable purposes. With his money (220 000 rubles in gold), the Nizhyn lyceum was founded in his native region. In 1875, it became the Institute for History and Philosophy named after O.A. Bezborodko, and in 1920 – Pedagogical institute named after M.V. Gogol. Now, it is Nizhyn Gogol State University.

